

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича

Географічний факультет

Кафедра географії України та регіоналістики

**ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ
ПОСЕЛЕНЬ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

студент 2 курсу 612 групи

спеціальності 106 «Географія»

ОП «Географія»

Зварич Василь Васильович

Науковий керівник:

д.геогр.н., професор Косташук І.І.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри №____

від «__» _____ 2024 р.

Зав. кафедри _____ д.геогр.н., професор Косташук І.І.

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто географічні аспекти формування міських поселень Чернівецької області. Визначено основні чинники, що впливають на їх розташування, зокрема природно-географічні, історичні, демографічні та соціально-економічні. Проведено аналіз сучасних тенденцій розвитку міських поселень, зокрема урбанізації, змін демографічної структури, просторової організації та функціональної спеціалізації. Виявлено проблеми сталого розвитку міських поселень у регіоні та запропоновано можливі шляхи їх розв'язання. Особлива увага приділена впливу етнічного складу, міграційних процесів і наявності природних ресурсів на формування просторової структури міських територій.

Ключові слова: міські поселення, Чернівецька область, урбанізація, демографія, етнічний склад, соціально-економічний розвиток, просторове планування, географічні особливості.

ABSTRACT

The article examines the geographical aspects of the formation of urban settlements in Chernivtsi region. The main factors influencing their location are identified, including natural and geographical, historical, demographic and socio-economic factors. An analysis of modern trends in the development of urban settlements is carried out, including urbanization, changes in the demographic structure, spatial organization and functional specialization. The problems of sustainable development of urban settlements in the region are identified and possible ways to solve them are proposed. Special attention is paid to the influence of ethnic composition, migration processes and the availability of natural resources on the formation of the spatial structure of urban territories.

Keywords: urban settlements, Chernivtsi region, urbanization, demography, ethnic composition, socio-economic development, spatial planning, geographical features.

Дипломна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідні джерела.

Василь ЗВАРИЧ

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ	7
1.1 Міські поселення як суспільно-географічна категорія	7
1.2 Типи міських поселень та їх функції	11
1.3. Міські системи розселення та їх роль в економіці держави.....	18
1.4 Методи суспільно-географічних досліджень формування міських поселень.....	25
РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	28
2.1 Природно-екологічний чинник формування міських поселень.....	28
2.3. Соціально-економічні чинники формування міських поселень в Чернівецькій області	33
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ГЕОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	36
3.1 Динаміка чисельності міського населення Чернівецької області..	36
3.2. Особливості природного та міграційного руху населення у міських поселеннях Чернівецького регіону	42
3.3 Статеві-вікова та етнічна структура міського населення області.	47
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Формування та розвиток міських поселень є важливим аспектом територіальної організації, який значною мірою визначає соціально-економічні, культурні та інфраструктурні процеси в регіоні. Чернівці, як адміністративний центр Чернівецької області, є прикладом території, де географічні особливості мають суттєвий вплив на функціонування та структуру міських поселень. Міські поселення Чернівецької області, зокрема, мають свої специфічні особливості, зумовлені природними умовами, історичними традиціями, соціально-економічними чинниками та політичними перетвореннями.

Географічні фактори, такі як розташування на перехресті важливих транспортних шляхів, особливості рельєфу, кліматичні умови та водні ресурси, а також доступність природних ресурсів, суттєво визначають процеси урбанізації та зміни в міському ландшафті. У свою чергу, ці фактори впливають на динаміку формування нових міських поселень, розвитку їх інфраструктури та соціально-економічної структури.

Метою даного дослідження є аналіз географічних умов формування міських поселень Чернівецької області, виявлення основних факторів, що визначають розвиток урбанізованих територій, а також оцінка їхнього впливу на економічний і соціальний розвиток регіону. У межах роботи буде проведено детальний аналіз сучасного стану міських поселень області, зокрема, їх взаємодії з навколишнім природним середовищем та інфраструктурними ресурсами.

Завдання наукового дослідження:

1. Проаналізувати географічні умови формування міських поселень Чернівецької області, зокрема, вивчити вплив рельєфу, клімату, водних ресурсів та інших природних чинників.
2. Оцінити історичні процеси урбанізації та їх вплив на формування сучасних міських поселень.

3. Дослідити соціально-економічні фактори, які визначають структуру та функціонування міських поселень Чернівецької області.

4. Визначити основні проблеми і тенденції розвитку міських поселень, враховуючи природні ресурси, інфраструктуру та демографічні зміни.

5. Розробити рекомендації щодо оптимізації просторової організації міських поселень для забезпечення сталого розвитку регіону.

Об'єкт дослідження: Об'єктом дослідження є процеси формування та розвитку міських поселень Чернівецької області, зокрема, географічні, соціально-економічні та урбаністичні чинники, що впливають на їх структуру та функціонування.

Предмет дослідження: Предметом дослідження є географічні особливості формування міських поселень Чернівецької області, їх взаємодія з природним середовищем, розвиток інфраструктури, соціально-економічні аспекти та урбаністичні тенденції на рівні регіону.

Методологічну основу дипломної роботи складають сучасні підходи до вивчення географічних процесів і територіальної організації, зокрема урбанізації, в контексті розвитку міських поселень. Основними методами, які використовуються в дослідженні, були аналіз літературних джерел, порівняльно-географічний, картографічний, статистичний, аналізу та синтезу та інші.

Інформаційну основу дослідження складають різноманітні джерела, серед яких: 1) офіційні статистичні дані – матеріали Державної служби статистики України, місцевих органів влади, які містять інформацію про демографічну ситуацію, економічну активність, інфраструктуру, рівень урбанізації та інші показники міських поселень; 2) картографічні матеріали – карти та схеми міських поселень Чернівецької області, на яких відображені рельєф, водні ресурси, транспортна інфраструктура та інші аспекти, що впливають на формування міських поселень; 3) наукові публікації та монографії – дослідження в галузі географії, урбаністики,

економіки та соціології, які висвітлюють особливості формування та розвитку міських поселень в Україні та інших країнах; 4) інформація від органів місцевого самоврядування – документи місцевих адміністрацій, що містять плани розвитку територій, стратегічні програми та звіти, а також інші нормативно-правові акти.

Результати дослідження можуть стати основою для розробки рекомендацій щодо оптимізації урбаністичних процесів, збереження природних ресурсів, а також для покращення планування та розвитку міських територій Чернівецької області.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНО_ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ

1.1 Міські поселення як суспільно-географічна категорія

Міські та сільські населені пункти є основними компонентами територіального розміщення виробничих сил та розвитку регіонів країни. Вони визначаються за різними масштабами та специфікою, впливаючи на економічну та соціальну структуру територій. Розрізняються ці пункти за кількістю населення, рівнем урбанізації та специфікою зайнятості населення, зокрема в промисловості або сільському господарстві.

Міські населені пункти характеризуються високою щільністю населення, розвинутою інфраструктурою та різноманітністю економічних секторів. Вони зазвичай є центрами економічної активності, зосереджуючи промислові підприємства, науково-технічні та культурні установи, а також служать важливими вузлами комунікації та транспорту.

Сільські населені пункти, на відміну від міських, відзначаються меншою щільністю населення, переважанням сільського господарства як основного виду діяльності, обмеженим розвитком інфраструктури та послуг. У таких населених пунктах більшість жителів займається аграрними роботами, що є основою місцевої економіки.

Таким чином, міські та сільські поселення виступають первинними ланками територіальної організації, де кожен з типів має свої особливості розвитку та функції в рамках комплексного розвитку регіонів.

Термін «міське поселення» вивчається багатьма науковцями в галузі географії, урбаністики та соціальних наук, і різні автори по-різному підходять до визначення та класифікації цього поняття. Ось кілька основних трактувань міського поселення за різними авторами:

Український географ Олег Шаблій Іван міське поселення визначає як територіальну одиницю, що володіє певною соціальною, економічною та

культурною функцією. О. І. Шаблій підкреслює важливість міських поселень як центрів економічного розвитку, де зосереджена більшість виробничих та невиробничих функцій, що забезпечують життєдіяльність міського населення. Він також зазначає, що міське поселення є не лише місцем проживання, а й осередком інфраструктури, що забезпечує функціонування економічних процесів на всіх рівнях [3].

Іван Липчук визначає міське поселення як структурно організований територіальний осередок з високою концентрацією населення та розвинутою інфраструктурою, яка включає в себе не тільки житлові та громадські об'єкти, а й підприємства, установи, заклади освіти, культури та охорони здоров'я. Він акцентує увагу на тому, що міське поселення є ядром урбанізації, яке виконує роль локомотиву економічного розвитку та формує соціальні зв'язки в межах території [7].

Урбаніст Микола Кіщук міське поселення визначає, як територіальну одиницю з постійним населенням, що характеризується функцією, яка забезпечує економічну, соціальну та культурну діяльність людей на високому рівні інтеграції в глобальні та регіональні економічні системи. Кіщук М.В. вважає, що міське поселення є важливим елементом розвитку територій, забезпечує зростання інфраструктури, культурних та освітніх закладів, що сприяє розвитку національної економіки та міжнародної інтеграції.

Олегом Кравець міське поселення визначається як населене місце, яке відзначається високою щільністю населення та інтенсивним розвитком виробничої і невиробничої сфери, а також наявністю адміністративних, соціальних і культурних послуг, що створюють умови для комфортного життя та розвитку людського потенціалу. Окрім цього, Олег Кравець наголошує на важливості стратегічного планування розвитку міських поселень для забезпечення стійкості до зовнішніх та внутрішніх викликів.

За визначенням Володимира Січинського міське поселення – це комплексний соціально-економічний простір, в якому формуються

специфічні для урбанізованих територій соціальні, економічні та культурні процеси. В.Р. Січинський підкреслює, що міські поселення мають високий рівень соціальної мобільності та економічної спеціалізації, що дозволяє їм бути динамічними осередками розвитку та інновацій.

Юрій Бобко вважає, що міське поселення – це специфічне суспільно-територіальне утворення, яке характеризується високою концентрацією людей і розвитку соціальних, економічних та культурних функцій, спрямованих на задоволення потреб населення в умовах урбанізованого середовища. Ю.Бобко акцентує увагу на тому, що міське поселення є не тільки осередком економічної діяльності, але й важливим фактором формування національної ідентичності через соціальні та культурні функції.

Італійський дослідник П. П. Патті вважав міське поселення не просто місцем проживання, але й організованим соціально-економічним простором, який вбирає в себе всі функції міського життя: від культурних до виробничих. Для нього важливе місце займала взаємодія між економічними факторами розвитку і соціальними потребами містян [5].

Ось деякі визначення міського поселення від зарубіжних авторів:

Давід Харвей, британський географ і соціолог, вважає, що міське поселення є соціально-економічним простором, що об'єднує не тільки фізичну забудову, а й всі функції економічної, соціальної, політичної та культурної діяльності, які відбуваються в межах урбанізованої території. Міське поселення, на думку Харві, також є результатом взаємодії між глобальними та місцевими економічними процесами.

Французький географ Джеан Готманн визначає міське поселення через парадигму міських агломерацій, підкреслюючи, що міські поселення виникають як частини більш великих урбаністичних систем, що складаються з кількох міст і прилеглих сільських територій, об'єднаних економічними зв'язками. Міські поселення за його визначенням – це організовані простори, де здійснюється основна частина соціально-економічної діяльності [5].

Американський соціолог Луїс Віртч відомий своїм визначенням міського поселення через соціальну функцію. Він підкреслює, що міське поселення є простором, де відбувається постійна взаємодія людей, зокрема через великі соціальні, економічні та культурні мережі, де формується та зростає урбаністична культура, типова для великих міст. За Віртом, міське поселення визначається через інтенсивність соціальних контактів, що відрізняє його від сільських поселень.

Іспанський соціолог Мануель Кастельс Визначає міське поселення в контексті глобалізації і інформаційного суспільства. Міські поселення для Кастельса — це не тільки економічні та політичні центри, але й місця, де глобальні та локальні інформаційні процеси переплітаються, що формує нові структури міського життя і управління [6].

Австрійський архітектор і урбаніст Хрістофер Александер вважає, що міське поселення через архітектурні та просторові характеристики. Для нього міське поселення – це результат органічного розвитку, де просторові структури і архітектура мають вирішальне значення для створення функціонального і гармонійного середовища для життя людей. Міські поселення повинні бути адаптовані до потреб людей і забезпечувати високий рівень якості життя.

Американський соціолог, один із засновників Чиказької школи урбаністики визначає міське поселення через соціальні взаємодії. Він вважав, що міста — це середовище, де взаємодіють різні соціальні групи, культури і інтереси, що створює унікальні соціальні структури і культуру. Міське поселення є не лише фізичним простором, але й соціальним середовищем, де формуються нові типи соціальних зв'язків і взаємодій.

Ці визначення відображають різноманітність підходів до розуміння і дослідження міських поселень у світовій науці. Кожен автор акцентує увагу на різних аспектах — від соціальних і економічних характеристик до архітектурних і функціональних особливостей, але всі вони підкреслюють важливість міських поселень як основних осередків урбанізації і розвитку.

Таким чином, різні автори розглядають міське поселення з різних аспектів, зокрема як територіальну одиницю, що має функціональні, соціальні, економічні та культурні характеристики, або як організовану систему, яка взаємодіє з іншими територіальними утвореннями та виконує ряд важливих функцій для розвитку країни або регіону.

1.2 Типи міських поселень та їх функції

Типи міських поселень визначаються за різними критеріями, серед яких чисельність населення, функціональна спеціалізація, економічна роль у регіоні, а також соціально-економічні характеристики.

Класифікація міських поселень може здійснюватися за різними ознаками, зокрема за кількістю населення, функціональним призначенням, адміністративно-територіальним статусом, рівнем розвитку інфраструктури тощо. Ось основні підходи до класифікації міських поселень:

1. За кількістю населення

- **Малі міста:** Населення до 50 тисяч осіб. Такі міста зазвичай мають обмежену інфраструктуру та функції, часто є адміністративними або економічними центрами невеликих районів.
- **Середні міста:** Населення від 50 до 100 тисяч осіб. Ці міста можуть бути важливими економічними, культурними або адміністративними центрами середніх регіонів.
- **Великі міста:** Населення понад 100 тисяч осіб. Вони є центрами економічної діяльності, науковими, культурними та адміністративними осередками, що характеризуються розвиненою інфраструктурою.
- **Мегаполіси:** Міста з населенням понад 10 мільйонів осіб, що є глобальними економічними та культурними центрами.

2. За функціональним призначенням

- **Промислові міста:** Основним видом діяльності є промисловість (наприклад, метрополії з розвиненою металургією, хімічною, машинобудівною промисловістю).

- Торгові міста: Центри комерційної діяльності, зосереджені на торгівлі, бізнес-активності та фінансових послугах.
- Культурні та наукові міста: Міста з великими науковими установами, університетами, театрами, музеями, фестивалями тощо.
- Туристичні міста: Міста, де основною функцією є туризм, мають розвинену інфраструктуру для туристів, наприклад, культурні або природні пам'ятки.
- Адміністративні міста: Міста, що виконують функції органів місцевого управління або розташування урядових установ.

3. За адміністративно-територіальним статусом

- Обласні центри: Міста, що є адміністративними центрами областей або регіонів, мають велику політичну та економічну вагу.
- Районні центри: Міста, які є адміністративними центрами районів, зазвичай менші за обласні, але відіграють важливу роль у регіональному управлінні.
- Міста обласного підпорядкування: Міста, які не є обласними центрами, але мають статус, що дає їм певні адміністративні та економічні переваги.
- Міста обласного підпорядкування, що не є адміністративними центрами: Міста, які є великими економічними чи культурними осередками, але не є адміністративними центрами.

4. За рівнем розвитку інфраструктури

- Міста з розвиненою інфраструктурою: Міста, в яких добре розвинена транспортна, комунікаційна, освітня, культурна та медична інфраструктура. Це можуть бути великі міста, мегаполіси, або важливі економічні центри.
- Міста з помірно розвинутою інфраструктурою: Міста середнього рівня розвитку з достатньо розвинутою інфраструктурою для забезпечення потреб населення, але з певними обмеженнями.

- Міста з обмеженою інфраструктурою: Малі міста або міста з низьким рівнем розвитку інфраструктури, часто це слабо урбанізовані регіони з меншою кількістю послуг.

5. За функціональною спеціалізацією

- Універсальні міста: Міста, що мають різноманітні функції, включаючи економічні, адміністративні, культурні та соціальні.

- Спеціалізовані міста: Міста, які зосереджені на одному конкретному секторі чи функції (наприклад, місто-курорт, місто-студент, місто-промисловість).

6. За динамікою розвитку

- Розвиваючі міста: Міста, які активно зростають і розвиваються, зокрема за рахунок інвестицій, урбанізації та покращення соціально-економічних умов.

- Стаціонарні міста: Міста з низькими темпами зростання, які стабільно функціонують, не демонструючи значних змін у демографії або економіці.

- Занепадаючі міста: Міста, що переживають депопуляцію, зниження економічної активності через виведення підприємств, скорочення виробничих потужностей або інші соціально-економічні проблеми.

7. За історичним розвитком

- Історичні міста: Міста, що мають значну історичну та культурну спадщину, часто є важливими туристичними та культурними центрами.

- Нові міста: Міста, які виникли в результаті індустріалізації або урбанізації в новітній час, мають сучасну планувальну структуру та новітню інфраструктуру.

Таким чином, класифікація міських поселень є багатогранною і може базуватися на різних аспектах, що дозволяє більш детально вивчити особливості розвитку міських територій [3, 5, 6].

У сучасній урбаністиці виділяють кілька основних типів міських поселень:

1. Міста обласного підпорядкування (обласні центри): Це найбільші міста в регіоні, які виконують функції адміністративного, економічного та культурного центру області. Вони мають розвинену інфраструктуру, численні підприємства, організації, заклади освіти, культури та охорони здоров'я. В обласних центрах зосереджуються основні економічні потоки, фінансові установи, торгові мережі.

2. Міста районного підпорядкування: Міста, які є адміністративними центрами районів, мають розвинену інфраструктуру та виконують важливі функції в межах району. Це середні міста, в яких є підприємства, організації, а також базові соціальні послуги для населення, проте їх економічна та культурна роль обмежена територією району.

3. Міста обласних значень: Це міста, які не є обласними центрами, але мають велике значення в економічному та культурному житті області. Вони можуть бути важливими промисловими чи транспортними вузлами, мати багатофункціональну інфраструктуру та здатні задовольняти потреби більшої частини населення області.

4. Міста спеціалізованого типу. Це міста, які зосереджуються на певних галузях промисловості або діяльності. Наприклад, індустріальні міста (де переважають підприємства важкої промисловості), туристичні міста (які здебільшого живуть за рахунок туризму), сільськогосподарські міста (що підтримуються аграрними підприємствами). Вони можуть мати певні обмеження в розвитку інших секторів економіки, але завдяки своїй спеціалізації вони можуть бути важливими для національної або регіональної економіки.

5. Маленькі міста (містечка). Це міста з меншим населенням, які зазвичай виконують адміністративні або культурні функції на рівні району або навіть декількох сіл. Маленькі міста можуть бути центрів для надання базових послуг, таких як освіта, медицина, торгівля, але зазвичай вони не

мають великої економічної самостійності і сильно залежать від навколишніх сільських територій.

6. Супутникові міста: Це міста, що виникли поруч із більшими міськими агломераціями. Вони можуть бути своєрідними "спальними районами" для людей, які працюють у великих містах, проте проживають у малих містах або передмістях через більш доступне житло або кращі умови життя.

7. Гармонійно-розвинені міста: Це міста, які демонструють рівномірний розвиток усіх сфер життя: економіки, соціальних послуг, освіти, інфраструктури та навколишнього середовища. Вони забезпечують високий рівень життя для населення і характеризуються якісним управлінням.

8. Розвивальні міста: Це міста, які активно розвиваються та мають великий потенціал для економічного і соціального зростання. Вони можуть мати кілька індустріальних та економічних сегментів і є основними двигунами регіонального розвитку [3].

Типи міських поселень відображають різноманітність урбаністичних процесів, які відбуваються в кожній конкретній місцевості, та залежність розвитку цих поселень від численних факторів: географічних, економічних, соціальних та політичних.

Міські поселення виконують різноманітні функції, які можна умовно поділити на кілька основних груп залежно від їхнього впливу на економічний, соціальний та культурний розвиток регіону та країни загалом. Основні функції міських поселень:

1. Адміністративна функція

Міста виконують адміністративні функції на різних рівнях: від управління місцевими територіями до координації державної політики в рамках міст і регіонів. Вони є центрами органів місцевої влади, де приймаються рішення щодо розвитку території, вирішення проблем на місцях та реалізації законодавчих актів.

2. Економічна функція

Міські поселення є основними економічними центрами, де здійснюються важливі економічні процеси, такі як:

- Розміщення підприємств та виробництв (промислових, сільськогосподарських, торгових).
- Організація ринків та послуг (торгівля, фінансові установи, комунікації).
- Приведення інвестицій, розвиток малих та середніх підприємств.
- Залучення робочої сили та управління економічними потоками.

3. Соціальна функція

Міста відіграють важливу роль у забезпеченні соціальних потреб своїх мешканців:

- Надання базових соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я, культура).
- Організація житлово-комунального господарства, транспортної інфраструктури.
- Створення умов для соціальної мобільності та інтеграції різних груп населення.

4. Культурно-освітня функція

Міста є центрами освіти, науки та культури, де зосереджуються:

- Навчальні заклади різного рівня (школи, університети, курси підвищення кваліфікації).
- Культурні та мистецькі інституції (музеї, театри, бібліотеки, культурні центри).
- Зосередження культурної спадщини, збереження історичних пам'яток та розвиток культурних традицій.

5. Транспортно-комунікаційна функція

Міста є важливими транспортними вузлами, що забезпечують:

- Розвиток інфраструктури транспорту (залізничні станції, аеропорти, автошляхи).
- Перевезення вантажів та пасажирів, що сприяє економічному розвитку.
- Організацію зв'язку (телекомунікаційні мережі, інтернет-послуги).

6. Екологічна функція

Міста виконують роль збереження навколишнього середовища:

- Забезпечення екологічної безпеки через політику щодо відходів, забруднення та зелених зон.
- Створення комфортних умов для проживання, зокрема через озеленення, паркі та зони відпочинку.

7. Інноваційно-технологічна функція

Міста є осередками наукових досліджень та інновацій:

- Розвиток інноваційних технологій, наукових центрів, стартапів.
- Створення технопарків, науково-дослідних інститутів.
- Підвищення рівня технологічної освіченості населення.

8. Житлова функція

Міста є головними осередками для розміщення населення:

- Забезпечення житлом для різних категорій населення, включаючи молодь, сім'ї, літніх людей.
- Розвиток житлової інфраструктури, будівництво нових житлових комплексів, реконструкція старих районів.
- Підтримка різноманітних форм житлових об'єктів (квартири, котеджі, соціальне житло).

9. Функція безпеки

Міста виступають центрами забезпечення громадського порядку і безпеки:

- Організація роботи правоохоронних органів.

- Охорона громадського порядку, управління вуличним рухом, контролювання злочинності.
- Розвиток системи охорони здоров'я для забезпечення медичної безпеки населення.

10. Функція відпочинку та дозвілля

Міста є центрами для розвитку відпочинку та дозвілля:

- Створення культурно-розважальних закладів: кінотеатри, клуби, ресторани.
- Організація громадських заходів, фестивалів, концертів.
- Формування інфраструктури для активного відпочинку (спортивні комплекси, зали, спортивні майданчики) [8].

Таким чином, міські поселення виконують багато важливих функцій, які мають вирішальне значення для розвитку регіону, забезпечення соціальних, економічних та культурних потреб населення.

1.3. Міські системи розселення та їх роль в економіці держави

Міська система розселення – це сукупність міських поселень, що утворюють єдину територіальну організацію з певними взаємозв'язками, функціями та структурами. Вона є частиною загальної системи розселення, де кожне місто виконує свою специфічну роль, а їх взаємодія забезпечує оптимальний розвиток урбанізованих територій. Міська система розселення відображає процес урбанізації, концентрації населення та виробництва в міських територіях, а також взаємозв'язок між різними рівнями поселень, їх функціональними ролями та економічними можливостями.

Основними складовими міської системи розселення є:

1. Міські поселення є основними елементами міської системи розселення. Це міста та селища міського типу, що відрізняються високою концентрацією населення, розвиненою інфраструктурою та високим рівнем урбанізації.

2. Система взаємозв'язків між містами, які взаємодіють між собою через транспортні, економічні, культурні та адміністративні мережі. Взаємозв'язки між великими, середніми і малими містами формують складну структуру, де кожне місто виконує свою специфічну функцію в межах загальної системи.

3. Функціональна ієрархія міста в системі розселення мають різні рівні за функціональним призначенням, зокрема: мегаполіси, великі міста, середні міста, маломіські поселення. Кожен рівень має свою роль у забезпеченні економічного, культурного, наукового та соціального розвитку.

Основними особливостями міської системи розселення є те, що вони є показником рівня урбанізації в країні або регіоні, який характеризується високим рівнем концентрації населення в міських поселеннях і поступовим витісненням сільського населення. Міська система розселення має чітку просторову організацію, де між містами існують певні зв'язки, що забезпечують ефективне використання території та ресурсів. Міські поселення розвиваються завдяки економічним зв'язкам між різними містами. Великі міста, як правило, здійснюють вплив на маломіські та сільські території через централізацію фінансових, інвестиційних, виробничих та інших економічних ресурсів. Кожне місто виконує певну соціально-економічну функцію в межах загальної системи розселення. Це можуть бути функції адміністративні, культурні, освітні, медичні або індустріальні. Міста розрізняються за рівнем розвитку цих функцій. Міська система охоплює транспортну мережу, систему комунальних послуг, інформаційні мережі та інші інфраструктурні об'єкти, які забезпечують функціонування всіх міст та селищ у межах цієї системи.

Виділяють такі основні типи міських систем розселення:

1. Монополярні системи, в яких одне велике місто відіграє роль основного центру. Інші міста або селища можуть бути економічно залежними від цього міста.

2. Мультиполярні системи, де кілька міст, кожне з яких має важливе економічне, культурне або політичне значення, розвиваються незалежно, але підтримують взаємозв'язки.

3. Агломераційні системи, в яких кілька міст зливаються в єдину зону, утворюючи агломерацію. Такі системи часто розвиваються в межах мегаполісів або великих економічних центрів [17].

Міська система розселення є складною та динамічною структурою, в якій міста взаємодіють між собою, виконуючи різні функції. У процесі урбанізації та розвитку міських поселень важливим є баланс між великими та малими містами, а також забезпечення ефективних транспортних і економічних зв'язків. Система розселення визначає рівень розвитку інфраструктури, соціально-економічні умови та якість життя на території країни або регіону.

Отже, система міського розселення є важливим інструментом для аналізу розвитку господарства та соціально-економічних процесів на території, оскільки вона відображає центри тяжіння суспільного життя, важливі комунікаційні шляхи та зв'язки, що утворюють географічну мозаїку. Структурна характеристика цієї системи, у вигляді взаємозумовленого поєднання міських центрів різного рівня та ліній комунікацій, відома як опорний каркас. Це поняття ввів Г. М. Лаппо (1978), який підкреслював, що конфігурація опорного каркаса є важливим індикатором основних рис формування урбанізованого середовища на території. Ця конфігурація також ілюструє взаємозв'язки між міськими центрами різного рангів та міру компактності міського розселення.

Згідно з класифікацією, запропонованою Г.М. Лаппо, можна виділити різні типи систем міського розселення. Кожен з них має специфічну конфігурацію, яка визначається розташуванням міських центрів, їхніми зв'язками та функціональною роллю в межах загальної міської системи. У свою чергу, аналіз цих типів допомагає зрозуміти, як урбанізація впливає на

просторову організацію та функціонування території, забезпечуючи взаємозв'язок між містами та іншими соціально-економічними одиницями.

Виділяються такі типи систем міського розселення за Г.М. Лаппо:

1. Централізовані системи, які характеризуються концентрацією основних ресурсів і функцій у одному чи кількох великих містах. Малі та середні поселення залежні від них у багатьох аспектах, включаючи економіку, культуру, інфраструктуру.

2. Децентралізовані системи, де міські поселення рівноправні між собою, з меншою залежністю одне від одного. Взаємозв'язки між ними можуть бути розвиненими, але кожне місто в такій системі має свою роль і значення.

3. Агломераційні системи, які формуються, коли кілька міст зливаються в одну економічну зону, утворюючи агломерацію. Такі системи характеризуються високою мірою взаємозалежності і концентрації ресурсів у кількох ключових містах.

4. Лінійні системи, де міста розташовані вздовж певних транспортних чи комунікаційних ліній, наприклад, вздовж великих річок або основних автомобільних трас. Така структура часто спостерігається в країнах з лінійною географією або високим рівнем інфраструктурних зв'язків [17].

Опорні каркаси даних міських систем розселення показано на рисунку 1.1.

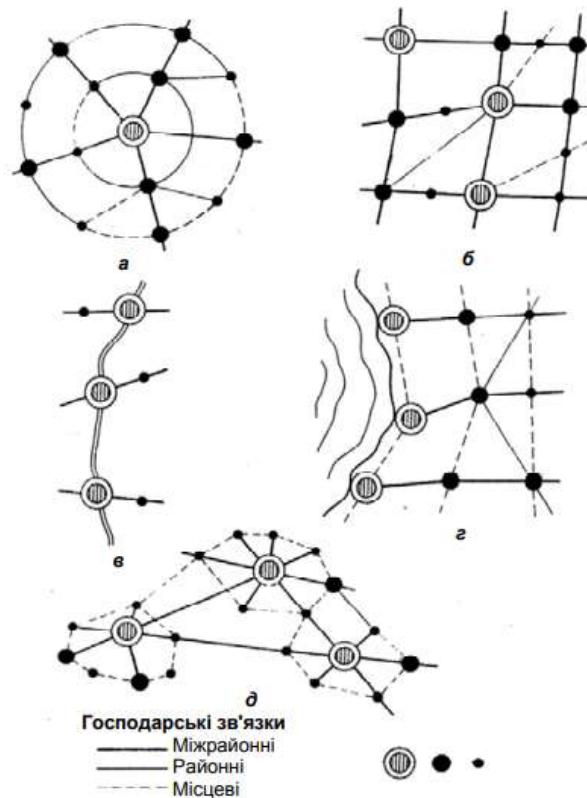

Рисунок 1.1. Опорний каркас системи міського розселення [5]

У сучасному світі радіально-кільцеві вузлові та агломераційні системи є найбільш поширеними та розвиненими типами міського розселення. Ці системи характеризуються високим рівнем урбанізації, в основі яких знаходяться великі багатофункціональні міста (або кілька таких міст) та їх периферійні зони, що забезпечують ефективну взаємодію та зростання економічної ефективності. Особливістю таких систем є їх здатність інтегрувати навколишні території в процеси урбанізації та економічного розвитку, а також максимізувати ефективність транспортних і комунікаційних мереж.

Розглянемо основні структури, що складають радіально-кільцеву вузлову та агломераційну систему міського розселення:

1. **Радіально-кільцева структура.** Ця структура відрізняється наявністю центру (великого міста чи кількох міст), до якого сходяться радіальні дороги чи інші комунікації, а також кільцеві шляхи, що зв'язують периферійні райони між собою. У такій системі міста та населені пункти навколо центрального міста функціонують як частини єдиної системи, з

максимальним використанням транспортних мереж для зручного та швидкого пересування між різними частинами території.

2. **Вузлові системи** розвиваються на основі великих транспортних вузлів або важливих економічних центрів, які з'єднуються з іншими містами і районами. Вузли функціонують як точки тяжіння для підприємств, інфраструктури, бізнесу та населення, що створює потужний ефект агломерації. Ці вузли відіграють важливу роль у формуванні економічних кластерів та інтеграції регіонів.

3. **Агломераційна система** відображає процес злиття кількох міст в одну велику урбанізовану зону, де економічна та соціальна взаємодія між містами стимулює розвиток не тільки інфраструктури, але й економіки в цілому. Цей тип системи є характерним для великих мегаполісів, де декілька міст зливаються в один великий економічний і соціальний організм, взаємно залежний один від одного.

4. **Метрополітарні системи** охоплюють великі міста (метрополії), що домінують у своєму регіоні, разом з навколишніми міськими поселеннями, які утворюють потужну економічну та соціальну зону. Така система є основою для подальшого розширення інфраструктури та зростання функціональних зв'язків між містами і периферійними районами [9].

Основною характеристикою всіх цих систем є активний розвиток транспортних комунікацій, забезпечення оптимального розподілу ресурсів і послуг, а також покращення взаємодії між міськими центрами і навколишніми сільськими територіями. Створення таких умов дозволяє ефективно використовувати економічний потенціал території, стимулюючи процеси урбанізації та економічного розвитку на великих територіях, що включають не тільки самі міста, але й їх навколишні агломерації. Типи радіально-кільцевих структур системи міського розселення відображено на рис. 1.2).

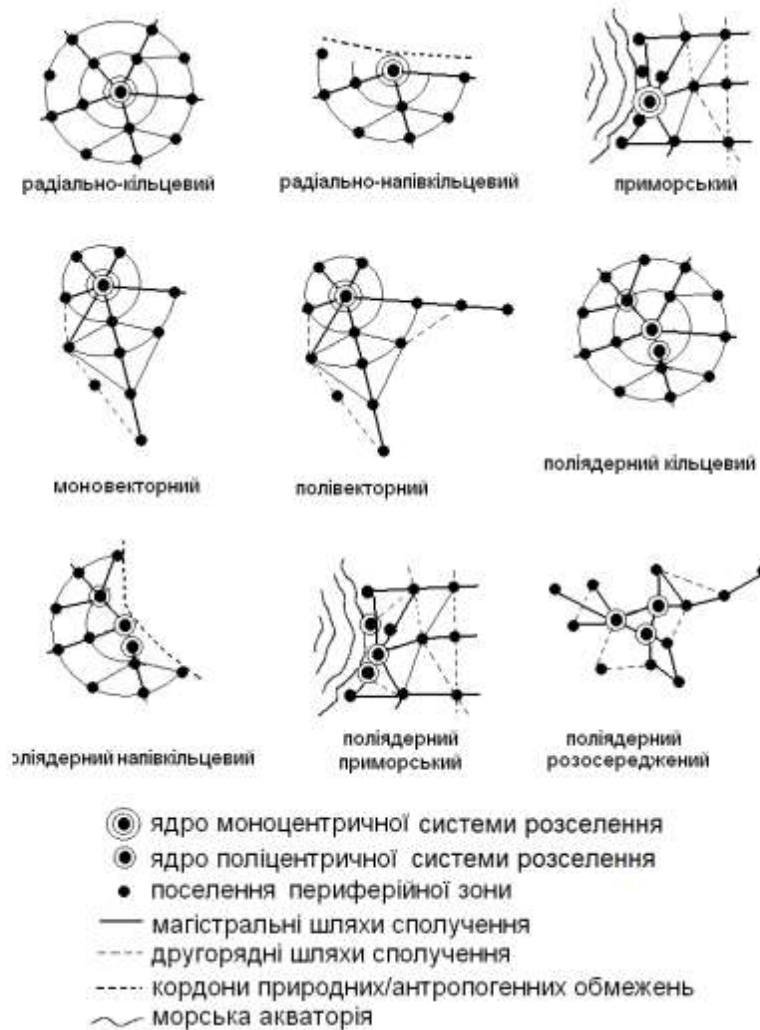

Рисунок 1.2. Типи радіально-кільцевих структур системи міського розселення

Трансформація населення у поліядерний кільцевий тип можлива за умов розвитку зв'язків між окремими містами на основі синергетичного ефекту території. Така структура дозволяє забезпечити оптимальну взаємодію між окремими міськими ядрами, стимулюючи економічний, соціальний і культурний розвиток регіону.

Таким чином, поліядерна структура Дніпропетровсько-Дніпродзержинської системи розселення є прикладом адаптації міського середовища до природних умов і особливостей економічного розвитку регіону. Вона демонструє, як синергетичний ефект від взаємодії між

міськими центрами сприяє формуванню унікальних моделей міського розселення [8].

1.4 Методи суспільно-географічних досліджень формування міських поселень

Формування міських поселень є важливим об'єктом суспільно-географічних досліджень, оскільки ці поселення відіграють ключову роль у соціально-економічному та культурному розвитку територій. Аналіз процесів урбанізації, особливостей функціонування міст та їх взаємозв'язків із навколишнім середовищем вимагає використання різноманітних методів дослідження.

Виділяють такі основні групи методів наукового дослідження міських поселень:

Теоретичні методи:

1. Теоретичний аналіз є базою для вивчення формування міських поселень. Серед основних підходів:

- Історичний метод, який досліджує етапи становлення міст, вплив історичних подій на їхній розвиток.

- Системний аналіз, що дозволяє розглядати місто як систему з елементами (населення, інфраструктура, економіка).

- Моделювання – створення моделей міських систем для прогнозування змін у розселенні.

2. Методи збору даних.

- Статистичний метод: аналіз демографічних, соціально-економічних показників, що характеризують розвиток міських поселень.

- Метод анкетування та соціологічних опитувань: використовується для вивчення потреб населення, рівня задоволеності інфраструктурою та послугами.

- Метод спостереження: дозволяє фіксувати особливості просторової організації міського середовища.

3. Методи картографування та геоінформаційні технології (ГІС). Картографічний метод забезпечує візуалізацію просторових даних про міські поселення:

- Створення карт густоти населення, урбанізації, функціонального зонування територій.
- Застосування ГІС для аналізу територіального розподілу міст, моніторингу змін у міському середовищі.

4. Компаративний аналіз. Використовується для порівняння міських систем за різними критеріями: рівнем урбанізації, економічною структурою, соціальною організацією.

5. Математико-статистичні методи. Для обробки великих обсягів даних застосовуються:

- Коефіцієнти концентрації та розосередження населення.
- Індекс Джині для оцінки нерівності.
- Регресійний аналіз для виявлення взаємозв'язків між характеристиками міських поселень.

6. Соціально-екологічний підхід. Аналіз впливу міських поселень на довкілля, взаємодії урбанізованих територій із природним середовищем, зокрема дослідження просторових аспектів забруднення та змін ландшафтів [9].

Методи суспільно-географічних досліджень формування міських поселень охоплюють широкий спектр інструментів, які дозволяють комплексно аналізувати урбанізаційні процеси. Вони забезпечують ефективне дослідження демографічних, економічних, соціальних та екологічних аспектів міського середовища, сприяючи виробленню науково обґрунтованих рішень щодо його розвитку.

Суспільно-географічне дослідження поселень є багатогранним і комплексним процесом, що включає використання різноманітних методів, прийомів і підходів. Значний внесок у розробку методології таких досліджень зробили як українські, так і зарубіжні вчені, серед яких: Н.

Блажко, який досліджував аспекти просторової організації населених пунктів; В. Джаман та А. Доценко, що акцентували увагу на функціональній структурі поселень і їхньому соціально-економічному значенні; Б. Заставецький та Є. Качан, які розглядали методи аналізу урбанізації та функціонального зонування міст; С. Ковальов і О. Корж, що вивчали динаміку та особливості розселення в контексті регіонального розвитку; В. Круль та С. Мохначук, які займалися аналізом демографічних аспектів розвитку поселень; Я. Олійник, Ю. Пітюренко та А. Степаненко, що пропонували системний підхід до вивчення мережі поселень; М. Тимчук, Д. Ткач, О. Топчієв, які займалися дослідженням територіальної організації поселень і урбаністичних процесів; М. Фащевський, Б. Хорєв, О. Шаблій, які внесли вагомий вклад у теорію та практику географії населених пунктів, зокрема в аспекти їхньої регіональної структури та соціальної взаємодії.

Дослідження цих учених формують основу для подальшого розвитку методології аналізу населених пунктів, враховуючи сучасні виклики, такі як урбанізація, зміна просторових зв'язків і вплив глобалізаційних процесів.

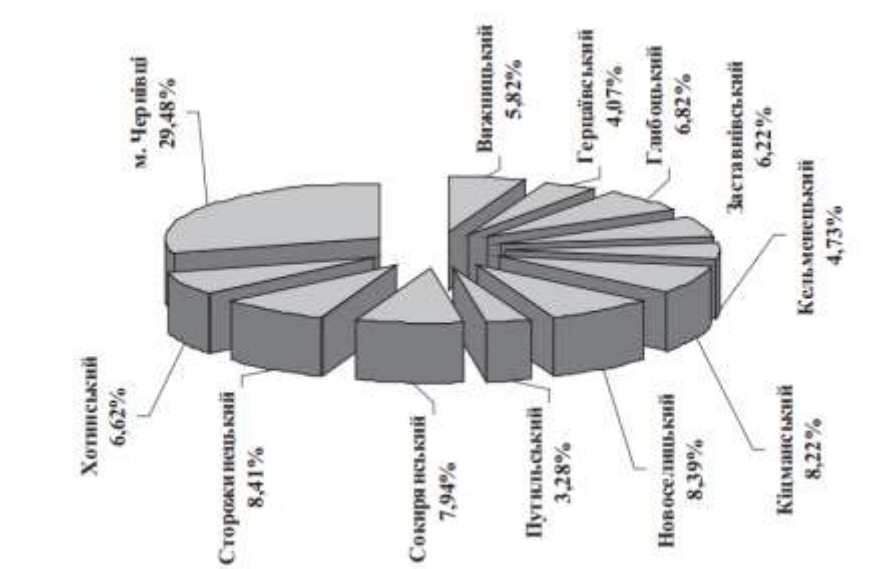
РОЗДІЛ 2

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1 Природно-екологічний чинник формування міських поселень

У Чернівецькій області інтенсивна господарська діяльність без урахування особливостей гірських та передгірських ландшафтів призвела до порушення екологічної рівноваги. Це включає масштабні рубки лісу, хаотичне будівництво доріг, трелювальних волоків і ліній електропередач, розорювання крутих схилів, а також надмірний випас худоби. Додатковими факторами стали зміни у віковій структурі деревостанів та перетворення мішаних лісів на монокультури, що охоплюють значні території [12].

Серед 226 підприємств, розташованих в області, чотири класифікуються як екологічно небезпечні: Дністровське водосховище, ДКП «Чернівціводоканал», полігон твердих побутових відходів у м. Чернівці та газопровід Угерсько – Івано-Франківськ – Чернівці [12].

Рисуно 2.1 Оцінка екологічного навантаження на райони Чернівецької області

На території області виявлено 1612 зсувонебезпечних ділянок загальною площею 732,1 км², з яких 240 ділянок площею 260,4 км² (35,6 %) перебувають в активному стані. Крім того, зафіксовано 1,8 тисячі карстонебезпечних зон і близько 100 потоків, що становлять загрозу сходження селів [14].

Основними забруднювачами повітря серед промислових підприємств є ВАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат», ВАТ «Мамалізький гіпсовий завод», а також ВАТ «Чернівецькі цегельні заводи №1 і №3».

Однією з найважливіших екологічних проблем регіону залишається поводження з побутовими та токсичними відходами. Низький рівень переробки відходів призводить до їх надмірного накопичення в природному середовищі. Разом із невідповідністю сільських сміттєзвалищ санітарно-екологічним нормам це спричиняє забруднення ґрунтів і водних ресурсів.

Особливу стурбованість викликає поширення несанкціонованих звалищ побутових відходів через низьку екологічну свідомість частини населення. У багатьох населених пунктах лише в кожному третьому функціонують худобомогильники, що створює загрозу виникнення надзвичайних епідемічних ситуацій.

Несприятливі екологічні умови, які спостерігаються в області останніми роками, негативно позначаються на демографічній ситуації, стані здоров'я населення та епідеміологічній безпеці. Зростає кількість випадків захворювань на сальмонельоз, вірусний гепатит і туберкульоз органів дихання, особливо серед дітей.

У регіоні здійснюються заходи, спрямовані на охорону й раціональне використання водних, земельних, рослинних і тваринних ресурсів, а також на організацію системи переробки та зберігання виробничих і побутових відходів.

Однак екологічна ситуація залишається складною і вимагає подальшої цілеспрямованої природоохоронної роботи, спрямованої на

поліпшення стану довкілля, що також має важливе значення для формування міських поселень у Чернівецькому районі.

2.2 Демографічні чинники формування міських поселень

Міські поселення є важливими осередками економічного, соціального та культурного розвитку регіонів. У Чернівецькій області демографічні процеси, такі як природний приріст, міграція та вікова структура населення, суттєво впливають на формування і функціонування міських територій. Аналіз цих процесів дозволяє краще зрозуміти тенденції розвитку міських поселень і окреслити виклики для регіональної політики.

Станом на 2023 рік чисельність населення Чернівецької області становила близько 890 тисяч осіб, з яких 42% проживають у міських поселеннях. Найбільшим містом є Чернівці, населення якого становить понад 265 тис. осіб (30% від загальної чисельності області). Інші міста мають значно меншу чисельність: Новодністровськ (10,5 тис.), Сокиряни (8,9 тис.).

Основними демографічними проблемами є:

- низька народжуваність (10,5 на 1000 осіб);
- високий рівень смертності (14,7 на 1000 осіб);
- міграція, зокрема молоді, до інших регіонів або за кордон.

За даними Державної служби статистики, у 2023 році природний приріст населення Чернівецької області був від'ємним: -5,2%. Найбільш суттєве скорочення чисельності населення спостерігалось у малих містах, таких як Сокиряни та Заставна, де рівень народжуваності становив 9,1‰, а смертність – 14,3‰. Цей дисбаланс впливає на зменшення чисельності міського населення та демографічний потенціал регіону.

Міграційний відтік є однією з головних причин зниження чисельності населення. За офіційними даними, у 2022 році з Чернівецької області емігрувало близько 12,3 тисяч осіб. Більшість із них – молодь віком 20–35 років, яка виїжджає до сусідніх країн (Румунія, Польща) або більших міст

України. У той же час Чернівці як обласний центр залишаються міграційним полюсом тяжіння для сільських районів: у 2023 році приріст міського населення Чернівців за рахунок внутрішньої міграції становив +1,7%.

У міських поселеннях області середній вік населення становить 40,2 роки, що дещо нижче, ніж у сільській місцевості (42,8 роки). Частка осіб працездатного віку у містах складає 58,6%, тоді як у селах – лише 53,1%. Старіння населення є однією з ключових проблем малих міст, де пенсіонери становлять понад 25% від загальної чисельності населення.

Рівень урбанізації в Чернівецькій області складає 43,2% (на 2023 рік), що є одним із найнижчих показників в Україні. Це зумовлено значною питомою вагою сільського населення. Серед міських поселень області домінує Чернівці, де зосереджено понад 60% міського населення регіону. Малі міста, такі як Новодністровськ, мають переважно локальне значення, що ускладнює їхній соціально-економічний розвиток.

Демографічні чинники, такі як скорочення природного приросту, міграція та старіння населення, суттєво впливають на формування міських поселень Чернівецької області. Найгостріші проблеми спостерігаються у малих містах, де зменшення чисельності населення поєднується з низькою економічною активністю. Для стабілізації ситуації необхідно реалізувати комплекс заходів, спрямованих на зростання народжуваності, покращення умов життя та стимулювання повернення емігрантів до регіону.

У сучасних умовах гострі соціально-економічні проблеми міського населення пов'язані із зайнятістю, недостатнім використанням кадрового потенціалу, а також визначенням перспектив розвитку сільського господарства України в цілому. Соціальні потреби міського населення задовольняються все меншою мірою, що супроводжується занепадом соціальної сфери у сільській місцевості.

До того ж, відзначаються негативні тенденції, такі як старіння населення, перевищення смертності над народжуваністю. Поглиблення цих

явищ лише посилює соціальні проблеми. За прогнозами експертів ООН, до 2050 року чисельність населення України може зменшитися до 25–30 млн осіб. Основними причинами такого спаду є:

- значне перевищення рівня смертності над народжуваністю (середньорічна народжуваність становить близько 450 тис. осіб, а смертність – 840 тис.);
- погіршення стану здоров'я населення, що зумовлює скорочення тривалості життя.

На нашу думку, основними факторами скорочення чисельності населення у містах Чернівецького району є:

- дефіцит робочих місць або постійне їх скорочення;
- занепад малого та середнього бізнесу;
- поглиблення соціально-економічної кризи серед чоловічого населення;
- активні міграційні процеси, зокрема виїзд молоді у великі міста;
- відсутність державних програм для підтримки молоді та сімей.

Міграція робочої сили в Чернівецькому районі здебільшого має негативні наслідки. Зокрема, спостерігаються:

- втрата висококваліфікованих фахівців (особливо науковців і спеціалістів), що сповільнює науково-технічний прогрес;
- скорочення конкурентоспроможної робочої сили;
- втрата валютних надходжень через еміграцію;
- зростання злочинності та соціальної напруженості, спричиненої міжнаціональними конфліктами;
- економічні й політичні претензії до України через нелегальну трудову міграцію;
- дискримінація та експлуатація українців за кордоном;
- збільшення тиску на внутрішній ринок праці через конкуренцію мігрантів.

Таким чином, у Чернівецькому районі спостерігається скорочення демографічної бази відтворення трудового потенціалу. Основними причинами цієї ситуації є низький рівень народжуваності, високий рівень смертності, трудова еміграція та погіршення вікової структури населення. Демографічна політика держави повинна сприяти оптимальному розподілу та ефективному використанню трудових ресурсів.

2.3. Соціально-економічні чинники формування міських поселень в Чернівецькій області

Формування міських поселень у Чернівецькій області відображає складний процес взаємодії соціально-економічних чинників. Ця територія характеризується різноманітністю природних і суспільних умов, які впливають на формування та розвиток міської мережі. Аналіз соціально-економічних чинників дає змогу визначити, як впливають демографічні, економічні та соціальні аспекти на розвиток міських поселень регіону. Чернівецька область традиційно має аграрно-індустріальну структуру економіки. Проте рівень економічного розвитку міст залишається низьким у порівнянні з іншими регіонами України. Основними галузями економіки міських поселень є:

- легка промисловість (текстиль, взуття);
- харчова промисловість;
- машинобудування.

Рівень безробіття в області сягає 11%, що вище середнього по Україні. Середня заробітна плата становить близько 12 500 грн, що є одним із найнижчих показників серед регіонів. Це сприяє активним міграційним процесам і зменшенню чисельності населення міст. Розвиток інфраструктури міст, зокрема освіти, охорони здоров'я, культури, безпосередньо впливає на їхню привабливість. У Чернівцях зосереджено більшість навчальних закладів, зокрема університети, що сприяє

концентрації молоді. Однак у менших містах відзначається брак освітніх і медичних послуг.

Крім того, існує проблема забезпечення житлом, особливо у Чернівцях, де середня вартість квадратного метра житла становить 20–25 тис. грн.

Міські поселення області мають вигідне географічне положення, однак транспортна інфраструктура є недостатньо розвинутою. Основними шляхами сполучення є автомобільні та залізничні дороги. Понад 40% доріг області перебувають у незадовільному стані, що ускладнює доступ до менших міських поселень.

Соціально-економічні чинники значною мірою визначають розвиток міських поселень Чернівецької області. Низький рівень економічного розвитку, демографічна криза, недосконалість соціальної та транспортної інфраструктури негативно впливають на урбанізаційні процеси. Для забезпечення сталого розвитку необхідно впроваджувати ефективну демографічну політику, залучати інвестиції, розвивати інфраструктуру та стимулювати створення робочих місць у містах області.

Українські міста є ключовими центрами економічного, культурного та політичного життя країни. Їхній економічний розвиток значно впливає на загальний рівень економічного зростання держави. Однак концентрація фінансових і економічних ресурсів, науково-дослідних установ, освітніх закладів та культурних цінностей у містах створює потенційні ризики для національної безпеки.

На ринку праці Чернівецького району протягом останнього десятиріччя спостерігається зростання кількості економічно активного та зайнятого населення віком 15-70 років, одночасно зменшується рівень безробіття. Водночас зайнятість у сільській місцевості є вищою, ніж у міських поселеннях, а серед чоловіків вона перевищує показники зайнятості жінок.

У контексті урбанізації України та для зменшення ризиків, пов'язаних із національною безпекою, доцільно розподілити ресурси більш рівномірно між столицею та іншими великими містами. Концентрація інфраструктури та населення у мегаполісах створює серйозні безпекові виклики, зокрема в техногенній, природній і соціально-політичній сферах.

Особливої уваги потребує модернізація інфраструктурних мереж життєзабезпечення. На жаль, кризовий стан житлово-комунального господарства (ЖКГ) у містах Чернівецького району часто використовується як інструмент політичної боротьби. Через обмеженість ресурсів необхідно акцентувати увагу на критичній інфраструктурі, забезпечуючи її надійну роботу для гарантування безпеки населення, сталого розвитку економіки та національної безпеки загалом.

Для розв'язання цих проблем та підвищення рівня безпеки життя у містах Чернівецького району пропонуються такі заходи:

Міністерству регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України:

- Удосконалити нормативно-правову базу, що регулює статус міст.
- Провести аналіз та забезпечити узгодженість стратегічних планів розвитку міських поселень.
- Запровадити ефективну систему технічного нагляду за інфраструктурними мережами, плануванням їх обслуговування та аналізом аварійних ситуацій.

Здійснення цих заходів сприятиме поліпшенню якості життя населення, підвищенню ефективності функціонування міських систем і забезпеченню їх сталого розвитку.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ ГЕОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1 Динаміка чисельності міського населення Чернівецької області

Територія Чернівецької області на 1 січня 2021р. дорівнювала 8,1 тис. кв. км.

Вижницький	51
Дністровський	157.8
Чернівецький	655.6

Рисунок 3.1 – Адміністративний поділ Чернівецької області (карта із інтенет джерел)

Територія Чернівецької області поділяється на три частини: північну частину (між річками Дністер і Прут) – лісостепова рівнина з середньою абсолютною висотою близько 230 м н.р.м.; середню частину (між річкою Прут і горами Карпат) – передгір'я з висотою майже 350 м н.р.м.; гірську частину – Буковинські Карпати з середньою висотою приблизно 900 м н.р.м.

Особливістю населення Чернівецької області є перевага сільського населення в його загальній кількості – 56,8%.

В таблиці 3.1 відображено динаміку чисельності населення міських поселень Чернівецького району.

Таблиця 3.1 – Чисельність міського населення в Чернівецькій області [15]

Рік	2011	2016	2019	2020	2021
Кількість, тис	381,1	391,8	390,7	390,5	388,4

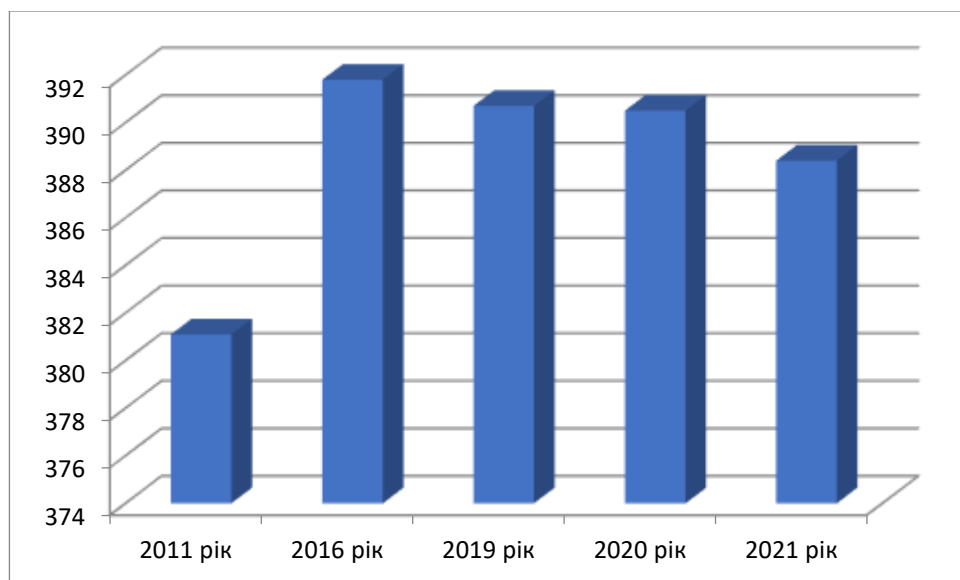

Рисунок 3.2 – Динаміка загальної чисельності міського населення Чернівецької області

Як бачимо, за останні 10 років кількість міського населення Чернівецької області постійно зростала, проте починаючи з 2021 року чисельність міського населення скоротилася.

У Чернівецький район увійшло місто Чернівці, яке є центром району, Кіцманський, Сторожинецький, Глибоцький, Заставнівський та Герцаївський райони.

Рисунок 3.3 Міста Чернівецької області (карта із інтернет-джерел)

Аналізуючи Чернівецький район, а саме місто Чернівці, Герца, Заставна, а також Сторожинець (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Чисельність населення в Чернівецькому районі з 2011 по 2021 рік

Рік/місто	2011	2016	2019	2020	2021
Герца	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1
Заставна	8,2	7,9	7,9	7,9	7,9
Сторожинець	14,5	14,2	14,2	14,1	14,1
Чернівці	253,8	266,4	266,5	267,1	265,5

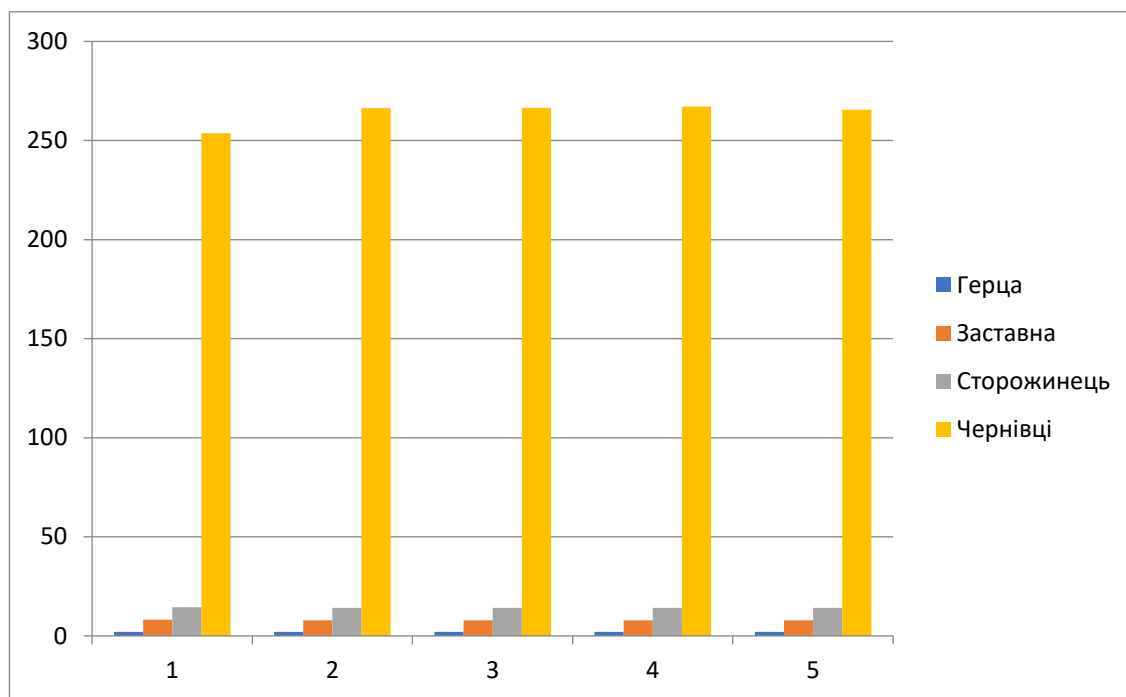

Рисунок 3.4 – Чисельність міського населення в Чернівецькому районі

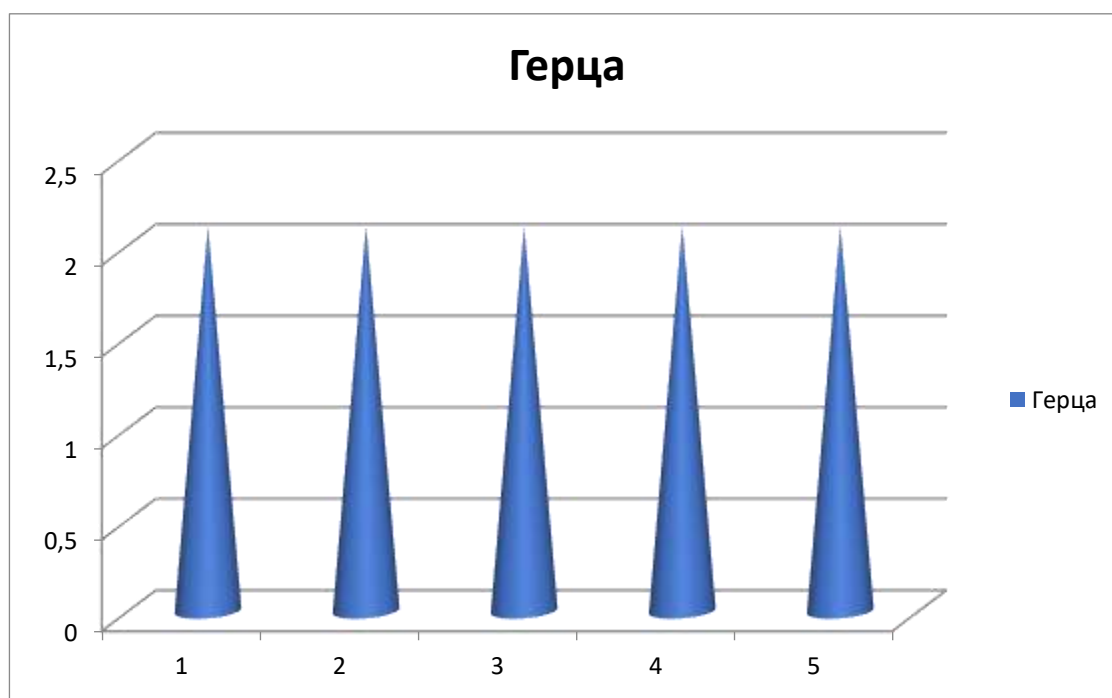

Рисунок 3.5 – Динаміка міського населення в місті Герца

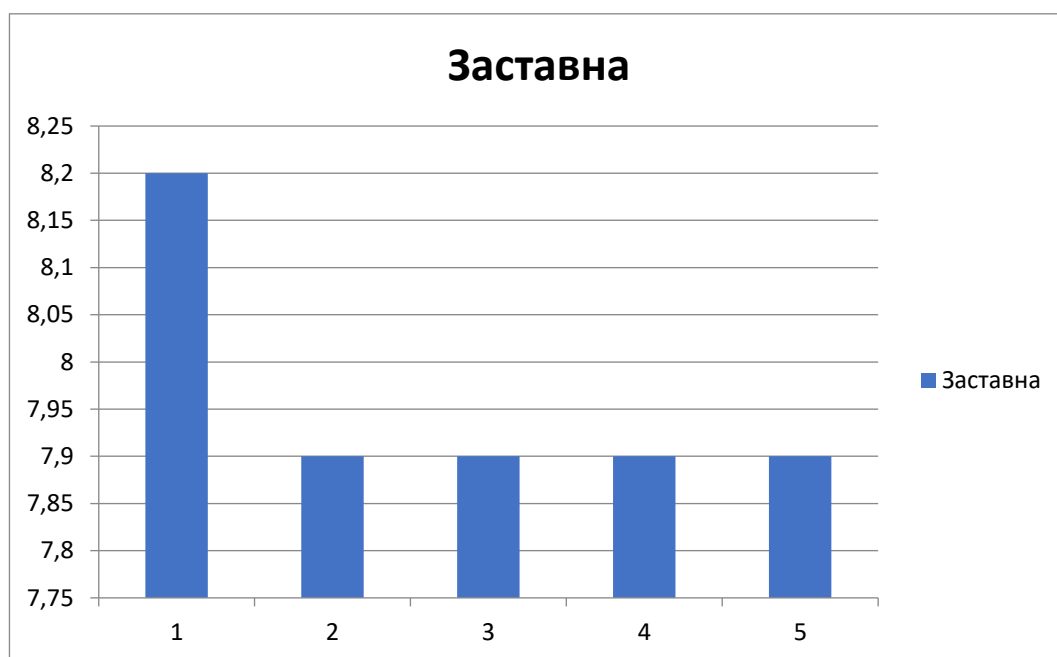

Рисунок 3.6 – Динаміка чисельності населення в місті Заставна з 2011 по 2021 рік

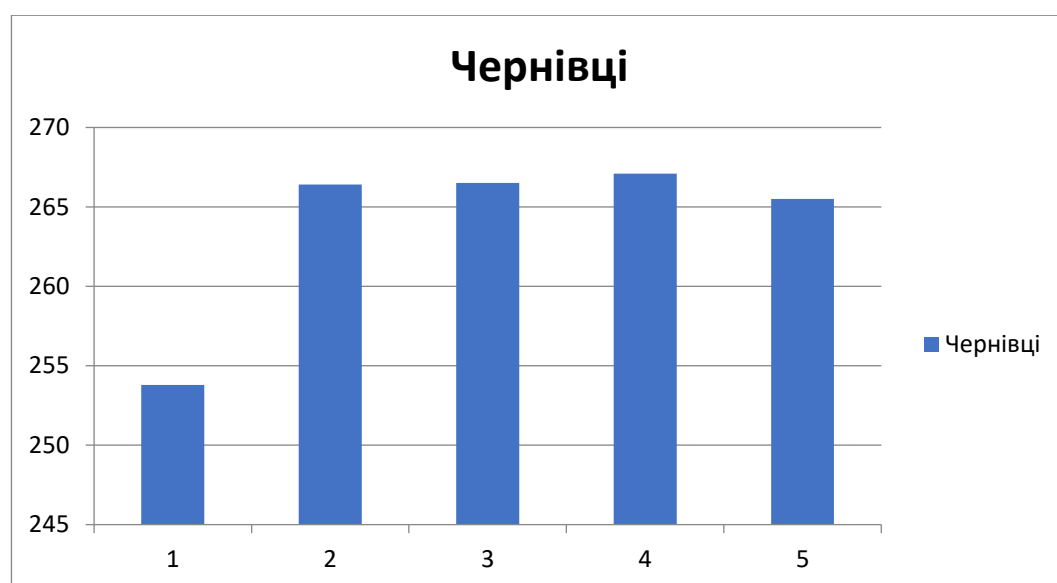

Рисунок 3.7 – Динаміка чисельності населення в місті Чернівці з 2011 по 2021 рік

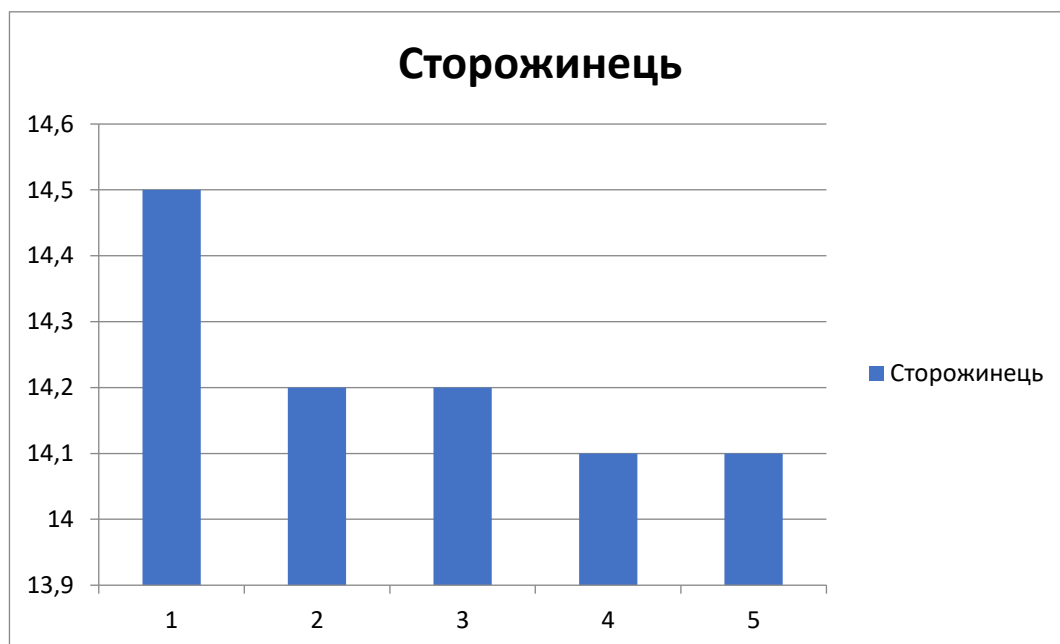

Рисунок 3.8 - Динаміка чисельності населення в місті Сторожинець з 2011 по 2021 рік

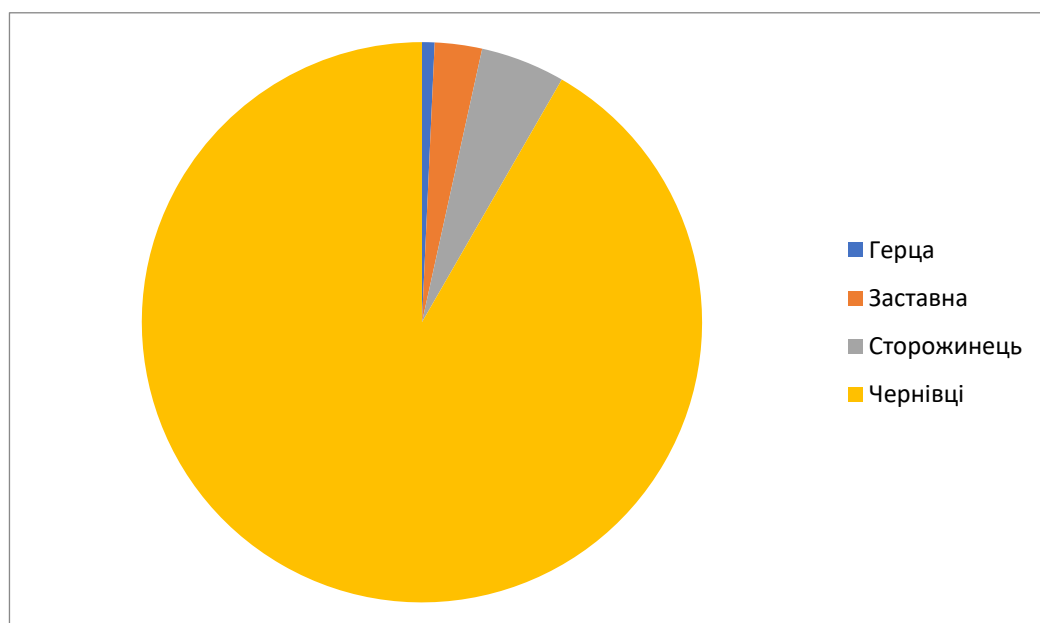

Рисунок 3.9 - Співвідношення кількості міського населення у 2021 році

Отже, як бачимо, в Чернівецькому районі по кількості міського населення лідирує місто Чернівці, а негативна тенденція по зменшенні кількості осіб міського населення спостерігається в місті Заставна,

стабільними у показниках залишається місто Герца та Сторожинець, кількість осіб за останні 10 років цих містах майже не змінилася.

3.2. Особливості природного та міграційного руху населення у міських поселеннях Чернівецького регіону

Міграційні показники населення є важливим індикатором рівня соціально-економічного розвитку території. У порівнянні з іншими демографічними процесами, міграція є найбільш чутливим "сигналом" змін у різних сферах суспільного життя, тому детальне вивчення даних про активність, напрямки та причини міграційних потоків дозволяє сформувати загальну оцінку ситуації в державі.

Будь-який міграційний процес розпочинається з формування певних передумов міграційної поведінки, яку регулюють два основних чинники — середовище та соціальні норми. Третьою складовою є особистість, яка, реагуючи на ці фактори, розвиває так звану міграційну установку. Мотивацією для міграційних переміщень можуть бути економічні, соціальні, психологічні, релігійні чи екологічні фактори, як окремо, так і в сукупності. Ще одним важливим чинником, що впливає на вибір мігрантом напрямку та мети подорожі, є рівень економічного розвитку сусідніх регіонів (країни, області, району тощо). Вплив географічних, економічних, соціальних та інших регіональних особливостей на міграційні процеси залежить від характеристик конкретної сім'ї чи особи.

Таблиця 3.3

Чисельність міського населення в Чернівецькій області [15]

Рік	2011	2016	2019	2020	2021
Кількість, тись	381,1	391,8	390,7	390,5	388,4
Постійне населення	376,1	386,8	385,7	385,6	384,4

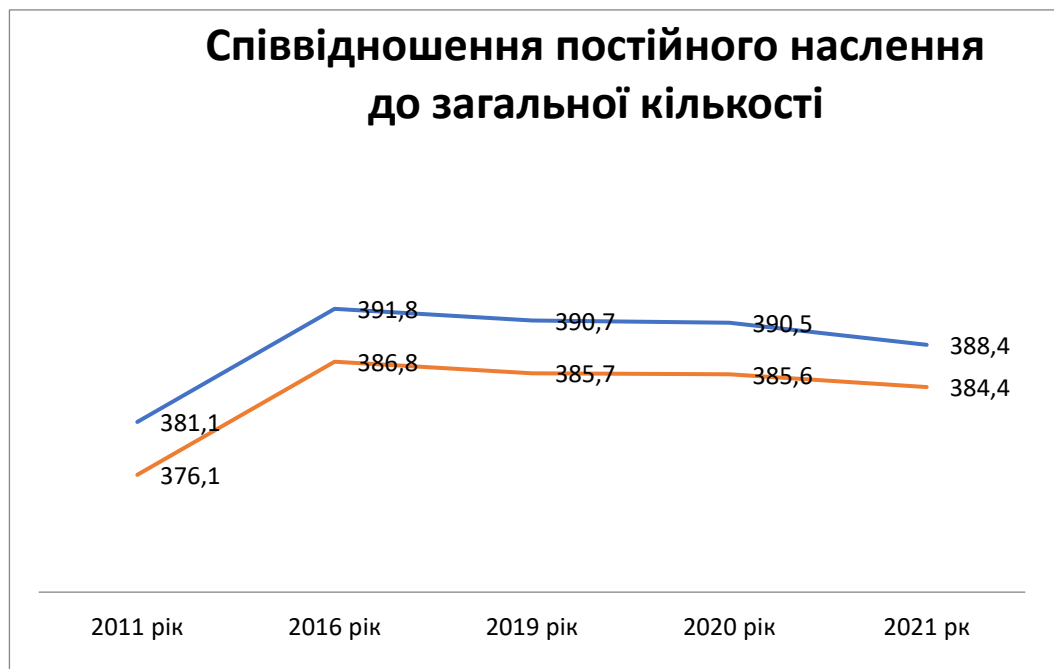

Рисунок 3.10 – Співвідношення постійного населення до загальної кількості

Як бачимо по графіку чисельність постійного населення Чернівецької області значно менша за загальну кількість населення

Природний рух населення у 2020р., як і в попередньому році, характеризувався перевищенням смертності над народжуваністю.

Природне скорочення було зафіксоване у м.Чернівцях та більшості районів області за виключенням Сторожинецького району.

В таблиці наведені основні показники природного руху населення в 2020р. у порівнянні з попереднім роком

Таблиця 3.4 - Основні показники природного руху населення в 2020р.
у порівнянні з попереднім роком

Показник	2019	2020
Кількість народжених живими, осіб міського населення	3199	3060
Кількість померлих, осіб міського населення	4195	4805
Природний приріст (-) міського населення	- 996	- 1745

Порівняно з 2019 роком кількість народжених зменшилося, а кількість померлих збільшилась.

Таблиця 3.5 - Кількість народжених живими, осіб міського населення за статтю

Кількість народжених живими, осіб міського населення за статтю	2019	2020
Хлопчики	1659	1608
Дівчатка	1540	1452
Загальна кількість	3199	3060

Серед позитивних моментів відмічаються певні традиції багатодітності серед буковинців.

Порівняльний аналіз народжуваності серед жінок різних вікових категорій показав, що найвищий рівень народжуваності зафіксований серед

жінок вікової групи 25–29 років – майже 85 народжених на 1000 жінок цього віку. Трохи нижча народжуваність серед жінок 20–25 років – 82 народжених на 1000 жінок. У 2019р. жінки від 20 до 29 років народили майже дві третини всіх дітей. У жінок віком 40 років і старше народилося 173 малюка (2% загальної кількості живонароджених) [15].

У батьків, які перебували у зареєстрованому шлюбі, народилося 85,9% загальної кількості народжених живими (у 2017р. – 86,2%). При цьому частка позашлюбних народжень в міських поселеннях була вищою, ніж у сільській місцевості (14,6% проти 13,7% від загальної кількості народжених у відповідній місцевості).

Найбільше шлюбів на 1000 населення було зареєстровано в м.Чернівцях (9,3‰). Середній вік наречених, які вступили до шлюбу, серед чоловіків становив 30,3 року, серед жінок – 27,1 року (у міських поселеннях відповідно 31,1 та 28 [15]

Найвища шлюбна активність серед жінок зафіксована у віковій групі 20–24 роки (40,9% всіх наречених). Кількість чоловіків, які вступили до шлюбу у віці 20–24 роки та 25–29 років майже співпадають (відповідно 31,4% та 31,6% всіх наречених-чоловіків.

Серед загальної кількості наречених 76,3% чоловіків та 75,1% жінок брали шлюб вперше, вдівці становили 1%, вдови – 2%, решта – розлучені.

Основними причинами смерті населення області залишаються хвороби системи кровообігу, новоутворення та зовнішні причини захворюваності та смертності та ковід.

Смертність чоловіків переважає жіночу – 13,1 проти 11,9 на 1000 осіб відповідної статі. Рівень смертності чоловіків від зовнішніх причин смерті майже у 6 разів перевищує рівень смертності жінок, від деяких інфекційних та паразитарних хвороб – у 2,9 раза, хвороб органів дихання – у 2,4 раза, хвороб органів травлення – у 2,1 раза. Найбільша різниця між чоловічою та жіночою смертністю – від розладів психіки та поведінки, де

рівень смертності серед чоловіків у 31 раз перевищує цей показник серед жінок.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 02 березня 2016р. №207 “Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру” інформація з міграції населення формується на основі адміністративних даних, які надійшли від виконавчих органів сільської, селищної або міської ради, сільських голів (у разі, коли відповідно до закону виконавчий орган сільської ради не утворено) [16].

Найбільший міграційний приріст був зафіксований у м.Чернівцях – 4,4 особи в розрахунку на 1000 жителів.

Майже третину загального потоку становить міжрегіональна міграція.

В межах цієї категорії міграції в область прибуло 2734 особи, вибуло – 2870 осіб. Найбільш інтенсивно обмін населенням традиційно відбувався з Івано–Франківською, Хмельницькою, Тернопільською, областями та м.Києвом. Кількість таких мігрантів становила 54,4% всіх прибулих та 57,6% вибулих в інші регіони України.

Міграційні потоки, сформовані в результаті обміну населенням з іншими державами, складала у 2018р. 8,4% загальної кількості прибулих та 5% вибулих (відповідно 847 та 489 осіб).

Третина іммігрантів (286 осіб) прибули в область з Індії, сьома частина (123 особи) – з Молдови. З Єгипту в 2018р. в область приїхало 99 осіб, з Росії – 77, з Італії – 65, з Румунії – 28 та зі Сполучених Штатів Америки – 24 особи. Розподіл вибулих в інші країни світу відбувався наступним чином: 30% мігрантів (151 особа) вибули в США, 28% (137 осіб) – в Індію, 8,4% (41 особа) – в Німеччину, 5,3% (26 осіб) – в Російську Федерацію та 4,9% (24 особи) – в Молдову.

У списку інших країн, куди їдуть наші країни, майже 40 країн світу. Крім вищезазначених це Австрія, Азербайджан, Бельгія, Білорусь, Болгарія,

Гана, Грузія, Іспанія, Йорданія, Казахстан, Китай, Литва, Нігерія, Польща, Туреччина та інші країни.

Очевидно, що в минулому році демографічна ситуація в області залишалася досить складною. Проте, існуючі показники природного та міграційного рухів населення дозволяють області зайняти досить непогану позицію в рейтингу серед інших регіонів України.

3.3 Статеві-вікова та етнічна структура міського населення області

Однією з основних характеристик населення є його статеві-вікова структура. Протягом багатьох років спостерігається значна гендерна диспропорція з перевагою жінок у загальній чисельності населення. На початок 2019 року чисельність жінок становила 476,7 тис. осіб, що складало 52,9% від загальної кількості населення, тоді як чоловіків було 424,6 тис. осіб (47,1%). На кожну тисячу жінок припадало в середньому 891 чоловік, причому це співвідношення змінюється залежно від вікової групи.

Серед дітей до 1 року переважали хлопчики (51,9%), однак з віком ця пропорція змінюється на користь жінок, і починаючи з групи 30-34 роки, у наступних вікових категоріях стабільно більше жінок. Особливо виражена перевага жінок спостерігається в старших вікових групах, що пов'язано з вищим рівнем смертності серед чоловіків.

У міських поселеннях частка чоловіків менша (46,3%), ніж у сільських (47,7%). Так, у міських поселеннях області на 1000 жінок припадало 863 чоловіка, в сільській місцевості – 912.

Демографічне навантаження на працююче населення (осіб віком 15–64 роки) на початок 2019 року становило 462 особи на 1000 осіб працездатного віку (у міських поселеннях – 413, у сільських – 502). В Україні цей показник був відповідно 475, 456 та 519 осіб.

Середній вік населення Чернівецької області становив 39,2 роки (для міських поселень – 39,5 роки), що дещо менше, ніж середній вік по Україні

(41,6 роки). Середній вік жінок в області склав 41,3 роки, а чоловіків – 36,9 роки (по Україні відповідно 44,0 і 38,7 роки).

Чернівецька область, розташована на заході України, є одним з найбільш багатонаціональних регіонів країни. Етнічний склад її населення характеризується великою різноманітністю, що зумовлено історичними, географічними та соціально-економічними факторами. Міські поселення області є місцем компактного проживання представників різних національностей, що відображає історію регіону, який протягом століть перебував під різними державами та імперіями.

Згідно з даними останнього перепису, на території Чернівецької області проживають представники 76 національностей, зокрема в обласному центрі – Чернівцях – 65 національних груп. Основу етнічного складу складають українці, румуни, молдовани та росіяни, але також значну кількість складають представники інших національностей, таких як євреї, поляки, білоруси, цигани, азербайджанці, вірмени та угорці.

Українці є найбільшою національною групою в Чернівецькій області, складаючи близько 75% загальної чисельності населення. За розподілом по міських та сільських поселеннях 43% українців проживають у містах, а 57% — у селах. Українці розселені по всій території області, проте їх чисельність переважає у всіх районах, за винятком міста Герца.

Другу за чисельністю національну групу становлять румуни, які складають 12,5% від загальної чисельності населення області. Румуни зосереджені в основному в таких районах, як Сторожинецький (30,6% румун області), Глибоцький (28,7%) та Герцаївський (25,8%). В міських поселеннях румунська громада є однією з основних, при цьому більшість з них розмовляють румунською мовою.

Молдовани складають 7,3% населення Чернівецької області. Вони проживають переважно в Новоселицькому районі, де нараховується 74,9% молдован області. Молдовани також мають свою громаду в Чернівцях, хоч їх чисельність у місті є меншою, ніж у сільських районах.

Росіяни є ще однією значною національною групою Чернівецької області, становлячи 4,1% загальної чисельності населення. Більшість росіян проживає в Чернівцях (70,6% від загальної кількості росіян області), а також в інших міських поселеннях.

Крім вищезгаданих національних груп, в Чернівецькій області проживають також поляки (0,3%), євреї (0,2%), білоруси (0,2%), азербайджанці, вірмени, угорці та цигани. Кожна з цих етнічних груп має свою культуру та традиції, що збагачує загальну культурну атмосферу регіону.

Мовна ситуація в Чернівецькій області також відображає її багатонаціональність. За даними перепису, 75,6% населення вважають рідною мовою українську, тоді як 5,3% — російську. Водночас серед найбільших національних груп більшість громадян вважають рідною мовою свою національну мову: 98,5% українців, 91,9% румун, 91,6% молдован і 91,5% росіян.

Вільно володіють українською мовою 88,5% населення Чернівецької області, а російською — 44,2%.

Середній вік населення Чернівецької області становить 39,2 роки, що дещо менше за середній вік по Україні. У міських поселеннях середній вік — 39,5 року, а в сільських — 39,0 років. Згідно з віковою статистикою, жінки становлять більшість серед населення в старших вікових групах, що пояснюється більш високим рівнем смертності серед чоловіків.

Чернівецька область є яскравим прикладом багатонаціональності в Україні, де кожна етнічна група зберігає свої традиції, мову та культуру. Міста Чернівці та інші міські поселення є важливими центрами для багатьох національних меншин, що сприяє розвитку міжкультурного діалогу та збагаченню соціокультурного середовища. Збереження мовних і культурних традицій цих груп є важливою частиною розвитку регіону та України в цілому.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження підтверджують, що географічні особливості формування міських поселень Чернівецької області обумовлені взаємодією природних, історичних, демографічних та соціально-економічних чинників. Міста регіону залишаються центрами зосередження значних ресурсів, впливу та інфраструктурних можливостей. Важливість міст як основи просторової організації територій підкреслюється концепцією М. Баранського, згідно з якою міста разом із шляховою мережею формують основу, що задає територіальну конфігурацію.

Чернівці, як адміністративний центр регіону, демонструють найбільшу концентрацію міського населення та ресурсів, однак негативні тенденції зменшення міського населення спостерігаються у менших містах, таких як Заставна. Натомість міста Герца та Сторожинець демонструють стабільність у чисельності населення, що свідчить про стійкість їх соціально-економічної бази.

Аналіз демографічних показників виявляє складну ситуацію: природний рух населення у 2020 році та в попередні роки характеризувався перевищенням смертності над народжуваністю. Це явище охоплює більшість територій області, за винятком Сторожинецького району. Такий стан справ зумовлює природне скорочення населення, особливо в міських поселеннях.

Попри це, варто зазначити наявність у регіоні певних традицій багатодітності, які є позитивним демографічним фактором, що може стати основою для стабілізації чисельності населення в перспективі. Аналіз гендерної структури населення показує перевагу жінок, які становлять 52,9% загальної чисельності. Співвідношення чоловіків і жінок змінюється залежно від вікових груп, що вимагає врахування у плануванні соціальної політики.

Етнічний склад регіону зумовлює його багатонаціональність, що створює унікальні передумови для формування культурного середовища

міських поселень. Українці складають більшість населення області (75%), проте етнічна мозаїка є важливим чинником для аналізу соціальної стабільності та інтеграційних процесів.

Таким чином, формування міських поселень у Чернівецькій області залежить від низки взаємопов'язаних факторів. Розвиток цих поселень потребує збалансованої політики, яка враховуватиме демографічні особливості, соціально-економічний потенціал, етнічну специфіку та регіональну просторову структуру. Стале зростання та зменшення депопуляції можливе за умови впровадження інноваційних підходів до планування інфраструктури, соціального забезпечення та залучення інвестицій у розвиток міської мережі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Етимологічні та соціологічні контексти поняття «місто» URL: <file:///C:/Users/SI/Downloads/77-Article%20Text-109-1-10-20160427.pdf>
2. Saunders P. Social Theory and the Urban Question / P. Saunders. – 2nd ed. – London and New York : Routledge, 1989
3. Специфіка та тенденції розвитку сучасного міста в соціологічному дискурсі URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2009/07/25-36_no-3_vol-30_2009_UKR.pdf
4. Первісний лад на території України. Трипільська культура. Скіфо-сарматська доба. Античні міста-держави Північного Причорномор'я URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/history/material/navmat/tema_1/lekcia.html
5. . Івченко А. Міста України : довідник / А. Івченко. – К. : НВП Картографія, 1999. – 136 с
6. An Urbanizing World. Global Report on Human settlement 1996 // United Nations centre for Human Settlement. – 1996. – 560 p.
7. World Urbanization Prospects: Estimates and Projection of Urban and Rural Population and Urban Agglomerations. – New York : UN, 1998. – 191 p.
8. Синергійний ефект в менеджменті URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1865>
9. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін : монографія / за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. – Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. – 438 с.
10. Грабченко А.І., Федорович В.О., Гаращенко Я.М. Методи наукових досліджень: Навч. посібник. – Х.: НТУ "ХПІ", 2019. – 142 с
11. Шушпанов Д. Г. Демографічні та соціально-економічні індикатори здоров'я населення: ідентифікація та використання для політики в Україні. Український журнал прикладної економіки. 2017. Том 2. Вип. 1. С. 153-165.

12. Про заборону на проведення суцільних рубок у гірських ялицево-букових лісах Карпатського регіону URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T001436?an=2>

13. Внаслідок зсуву ґрунту на Буковині пошкоджена дорога до Румунії URL: https://zaxid.net/vnaslidok_zsuvu_runtu_na_bukovini_poshkodzhena_doroga_do_rumuniyi_n1540934

14. Населення України у 2050 році становитиме 35 мільйонів? Прогнози ООН URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/naselennia-ukrayiny-prohnozy-oon/31590808.html>

15. Статистичний щорічник чернівецької області за 2020 рік URL: blob:<https://xn--80affa3aj0al.xn--80asehdb/c3041b87-2d53-4503-9031-b1b9ad4c5d74>

16. Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-2016-%D0%BF#Text>

17. Гладілін І. М. *Методи дослідження урбанізації*. Київ: Либідь, 2019.

18. Долішній М. І. *Соціально-економічна географія України*. Львів: Інститут регіональних досліджень, 2001.

19. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2021 рік. Веб-портал.

20. Державна служба статистики України. Веб-портал.

21. Аналітичні звіти про демографічні процеси у Чернівецькій області. Веб-портал.

22. ООН, демографічні прогнози для України. Веб-портал.

23. Аналітичний звіт про соціально-економічний розвиток Чернівецької області. Веб-портал.